

Brassai, mint philosophus.

II.

Logikai munkássága.¹

Brassainak első írói fellépésétől, 1832-től logikájáig épen egy negyed század telt el. Hosszú idő egy ember életében s még hosszabb lesz, ha majd életírója ennek a negyed századnak munkásságát érdem szerint méltatni fogja. E korba esik áldásos működése a hírlapirodalom és a tanítás terén. Ebben a korban alakultak ki methodologiai nézetei, melyeket csak jóval később foglalt rendszerbe, de tankönyveivel gyakorlatilag már ekkor hirdetett. Philosophiai pályáján e korból egészen logikájáig methodologiai kisebb czikkeken és az ú. n. egyezményes bölesészet alapos és éles bírálatán kívül nem jegyezhetünk fel egyebet. Amazok taglalása később módszertani nézetei vizsgálásánál sorra kerül.

Erről itt esik sor röviden tájékozunk magunkat. Brassai állásfoglalását az egyezményes nemzeti philosophia ügyében és logikája helyét az azon korbeli philosophiai irodalomban csak a megelőző magyar philosophiai mozgalmaknak, habár vázlatos, ismertetésével érthetjük meg teljesen. Ez indokolja rövid eltérésünket tárgyunktól.

*Behyna Gyula*² századunk első felét a bölesészet története szempontjából két korszakra osztja: I. Rozgonyitól 1792-től 1831-ig „Kant kora“, „az életreébredés kora“, II. 1831—1849-ig az eklektikusok, egyezményesek s Hegel kora. E felosztásban sok igazság van; de másfelől mégis erőltetett. Az 1831. évet záróévül teszi, de

¹ Munkái: Szontagh, A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei. *Bírálat* Criticai Lapok *Logika* lélektani alapon fejtegetve. 1858. II. kiadás 1877. *Irodalmi pör* a philosophia ügyében. Kolozsvár. 1861. *Logikai tanulmányok*. Budapest, 1877.

² Kant hatása hazai bölesészetünkre s főkövetői nálunk 1818-ig. Figyelő 1875. 40. 41. 42. sz.

nem jogosan, mert Kant hatása tovább, mondjuk: napjainkban is tart. A második korszak kezdő évétől is ép oly kevésbé talál. Az egyezményesek csak 1837-ben lépnek fel kidomborodóbb, kifejezettebb törekvésekkel s Hegel hatása is csak 1836 óta kezd nyilvánulni, mikor egyik hívének, Tarczy Lajos, pápai tanárnak, a Hegel rendszerének tanítását iskolai főhatósága eltiltotta. Az 1849-diki határévet sem indokolja semmi egyéb a szerző akaratánál, ha ugyan ez indokúl szolgálhat. Azonban Behyna félosztása annyiban mégis indokolt, hogy philosophiai irodalmunkban e száz év három első tizedében túlnyomólag Kant hatása uralkodik; s a negyediktől kezdve philosophusaink hol Kanttól és követőitől, hol Hegeltől szedegetnek, hol pedig *egyezményes, magyar, nemzeti* stb. philosophia név alatt oly árut árulgatnak, melynek Kant, Krug, Hegel a gyárosai s idegen a forrása. Ezt különben maga Behyna is elismeri, az eklektikusok, egyezményesek s Hegel korának nevezvén e korszakot, melyben Kant hatása alatt vagy mellett művelik a bölesészetet s mely a „jövőtől várja bölesészetünknek világirodalmi jelentőségre emelését“ (?!). A magyar bölesészet történetét az 50-es évek végéig több értekezés tárgyalja. Ám a hatvanas évektől kezdve napjainkig bölesészetünk története parlagon hever; itt egészen elhagyatott mezők várnak a megművelésre.

Brassai 1855-ben lép fel kemény kritikájával az egyezmény ellen, tehát két évvel logikája előtt. Ez magyarázza eljárásunkat, hogy először az egyezményes bölesészet történetét vázoljuk. 20 éven át 1837-től 1857-ig két lelkes és szorgalmas főnek minden gondolata az „egyezmény“ eszméje felé irányult. Hetényi az egyik, Szontagh a másik. Mindkettő akadémikus. Mindkettő előtt nyitva voltak az akadémia közlönyei eszméik propagálására. Mindkettő termékeny író; amaz mindegyre versenyez akadémiai díjakért s egyszerre többet is nyer. „A diadalmas tollú“-nak nevezték. Gúnyolják a Hegel-féle magasan szárnyaló, de terméketlen speculatiót. A bölesészettől azt várják, hogy lépjen közelebb az élethez s járuljon az élet aesthetikai és ethikai viszonyainak alakításához. Gyakorlati bölesészetet kíván Hetényi lelkesedő és lelkesítő szónoklatokban. Valóban, majdnem papot vél hallani az ember böleselő helyett. Szontagh tovább folytatja a Hetényi által megkezdett munkát. *Nemzeti* philosophiát akar ő. Mert van nemzeti költészet, miért ne lehetne nemzeti bölesészet is, mint van a németeknek, francziáknak és angoloknak. Célja: „önálló philosophálás megindítása, kiszabadítás a külföld békőiből,

valahárai megszüntetése az örökös majmolásnak, szóval a *magyar* philosophia legalább előcsarnokúnak felépítése“. „Nemzetünknek vagy van jövődjé, vagy nincs: ha van, önálló irodalommal kell bírnia, tehát *magyar nemzeti* bélyegű philosophiával is“. ¹ Ez a magyar nemzeti philosophia az *egyezmény*. Az egyezményre által nemzetünk szellemében az érzékiség és ész közti egyensúly, arra által kedélyvilágunk temperamentuma, arra hazánk szerencsés földrajzi fekvése dél és észak között a középvonalon. Ezt a philosophiát találja ő fel Kötelesnél, Imrénél, Berzsenyinél és Purgstallernél s végül Hetényinél. S midőn a nemzeti philosophia magasztalásában így áradoz, megállapítván, hogy ez a való-eszményi (reál-ideál) rendszer, a mely szerint a gondolat törvényei a létnek is törvényei, nem veszi észre, hogy ez már semmi egyéb, mint Hegel absolut idealismusa, általános azonsága. Így igazza van Erdélynek, bármily szigorral bírálja is Szontaghékat, hogy ő „leglelkesebb híve, ápolója a hegeli bölesészetnek — félig-meddig, azaz közelít hozzá“. ² *Szalai István* csak köveket hord az egyezményes bölesészet épületéhez, de e köveket a Hegel rendszeréből szedte. Az egész áramlat kezdődve Sokratesnél, Kanton, Krugon, s a skótok common sense-n át Hegelig jutott s megindító halálával nyomtalanul elsimult egy nagy tévedés emléket hagyva maga után.

Brassainak az egyezmény és Hegel híveinek majdnem kirekesztő uralma alatt is sikerült eredetiségét megőriznie. Ő nem terjed ki az egyezményes bölesészeknek igazán gomba módra termő összes könyveire és értekezéseikre. Csak Szontaghnak egy összefoglaló s rendszerét nagyjában tartalmazó füzetét bírálja. De az egész mozgalomnak bírálata ez. S fontosságát még inkább emelik azok a megjegyzések, melyek Brassai nézeteit a philosophiáról tolmácsolják. Mi is egyrészt azért tulajdonítunk fontosságot e bírálatnak. Brassainál megtaláljuk azokat a lényegbe vágó ellenvetéseket az egyezmény ellen mind, melyeket utána különösen Erdélyi s ennek nyomain Kőrösy ³ érvényesítettek.

Brassai bírálatát a Pesti Naplónak küldötte fel. Szontagh dolgozó társa volt e lapnak s ezért csak az alatt a feltétel alatt akarták kiadni, hogy előbb egy kedvező bírálat jelenjék meg ugyanott s csak azután Brassai bírálata szerző elő- és utószavával. Ebbe Br.

¹ Athenaeum. 1843. II. 316. l.

² A hazai bölesészet jelene. 1857. 16. l.

³ Önállóságra törekvés a magyar philosophiában. Kolozsvár 1886.

nem egyezett bele, mert — mint mondja — „eddig még nem volt szokásban, hogy bírói ítéletet vádlott vagy elítélt hirdetett és commentált volna“. Így került a bírálata a Criticai Lapokba.

Brassai az egyezményes philosophia rendszerében eszmezavart, érthetlenséget, ellenmondásokat mutat ki. A *való eszmény*, mely az egész rendszernek sarkpontja, „a legelfolyóbb, leghatározatlanabb káprázat“, melynek szabatos értelmezését hiába várjuk a szerzőtől. A philosophia Sz. szerint „szükségkép eszmék tudománya“, másutt „az ész tudománya“, ismét másutt „a végokok tudománya“; az ész az ideákat „az eszményi és való ismeret összes anyagából“ foglalja össze, azaz indukálja. Már Brassai szerint az eszméket (Isten, szabadság, hallhatatlanság) semmiféle inductioval kihozni nem lehet. Aztán zavart, értelmetlenséget mutat ki az a priori és a posteriori ismeretszerzés magyarázásánál, hol „maga-magát csaknem egy lélekzetvételben megezáfolja“. Végül erre az összefoglaló eredményre jut e rendszerről: „Egy oly philosophia, melyet tökélyes azonságban vél szerző fellelni maga és Hetényi munkáiban, Imrében, Kötelesben és Purgstallerben, melynek testvére a skót philosophia, melynek rokona Krug és Cousin, melynek egyik codexe Schiller és Goethe levelezései, ennek nem lehet más jelleme, mint a legtapintatlanabb, legkritikátlanabb *eclecticismus*“ (64. l.), „melynek sem belső consistentiája s következetessége, sem külső rendszeres alakja nincs“, mely „ephemer sínlő életét a philosophia több ezer évek alatt szerveztesen fejlett rendszerein tengeti“. Az idő igazat adott a kritikusnak; az „egyezmény“ letűnt az érdeklődés középpontjából s ma már ez önállósági törekvéseknek a vállalkozás tiszteletre méltó bátorságán kívül csak bölesészettörténelmi jelentőségük van. Brassai nem túlzott ítéletében. A mai bölesészettörténet sem tud egyetlen más kifogást emelni az egyezményes philosophia ellen, mint a melyeket már Brassai is hallatott. Brassainak a philosophiáról alkotott fogalma, melyet bírálata végén előad, s hosszú pályáján ugyanolyan szellemben többször érint, de legkifejezettebben a Comte-féle positivismus elleni állásfoglalásában áll előttünk, tiltakozik az egyezményesnek nevezett olyan philosophia ellen, mely az eszméket inducálni akarja. *A philosophia lényege szerint deduktív tuomány.*

Brassainak legerősebb oldalához, logikai munkásságához értünk. Még ellenségei is, mert erős kritikáival ilyeneket is szerzett nagy számmal, elismerik, hogy erős, kérlelhetetlenül logikus fő. S kétségtelenül igaz, hogy logikájának kérlelhetetlenségéből több hibája foly.

Gyulai Pál szenvedélyes vitájában sok gúnynyal, de a gúnyon átszűrődő elismeréssel mondja: „Brassai mióta megírta logikáját, úgy beszél, mintha ő találta volna föl a logikát.“ Nehány sorral hátrább, „logikus fő“-nek, a logikát Brassai „kedvencz tudományá“-nak, őt „a nagy logikus“-nak mondja.¹ Még Fábrián Gábor is, ki pedig, mint láttuk, nem nagyon elismerőleg szól róla, derék logikusnak tartja.

Philosophiai művekben aránylag legszegényebb irodalmunk Brassai logikája előtt épen logikákban leggazdagabb. Ha jól össze számítnók, e század elejétől 1857-ig, 25—30 logikai kézikönyvet mutathatnánk fel, kezdetben többnyire latinnyelven. Hogy csak a főbbeket s későbbkoriakat említsük, ott vannak *Köteles* (Közönséges logika III. kiad. 1829.), *Imre János* (A gondolkodás tudománya. 1829.), *Ercsei* (Gondolkodástan vagy logika 1840.), *Aranyos-Rákosi Székely Mózes* (Gondolkodástan 1840.), kinek munkáját forrásaink sehol sem említik, *Vandrák András* (Elemi logika 1843.), *Rohrer Antal* (Bölcsészeti előtan, azaz tapasztalati lélektan és gondolkodástan, 1856.), *Greguss Ágost* (A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázolata, 1856). Amazok Kant s iskolája nyomán, Rohreré Beck után, Gregussé pedig épen fordítása Beck rövid, világos s igen ezélszeríten használható kézikönyveinek. Sehol semmi nyoma az eredetiségnek, a tárgyba beható, elmerülő gondolkodásnak. Iskolai czélokra kézikönyvekkül készültek s meg is állották helyüket derekasan a maguk idejében; de sivár sablonaik és lelketlen tárgyalásmódjuk sokkal járult hozzá a formai logika rosz hírbe hozásához. Logikai kézikönyvekben tehát nem volt hiány. Brassai mégis logikát írt. Ennek oka van, mit később látni fogunk. Kidolgozási idejére és körülményeire ninesenek biztos adataink. Annyit tudunk csak, hogy az akadémiában olvasta föl hat részletben: az első részt, a képzetekről szólót 1857. nov. 9-én, a másodikat a fogalmakról 1858. január 18-án, a harmadikat márczius 15-én,² a negyediket június 21-én, az ötödiket július 19-én, befejezte okt. 18-án.³ Az unitáriusok 1845. aug. 26-án Homoród-Almásón tartott zsinatán megbizatik „a tiszta mathesis, geometria és philosophia“ tanításával.⁴ Kőváry szerint⁵

¹ Koszorú. 1864. II. 24. sz. 572. l.

² Szépirodalmi Közlöny. 1858. 1175. l.

³ Új Magyar Múzeum. 1858. 323. 449. 544. l.

⁴ Az unitárius vallásközönség 1845. évi zsinati jegyzőkönyvének 25. pontja szerint.

⁵ A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái. 1897. 16. l.

ekkor keletkezhetett logikája s itt fogalmazhatott meg Positiv philosophiája eszméje, melyet halála előtti évében adott ki“. Annyi bizonyos, hogy a 40-es és 50-es évek Brassainak, Felméri szerint, hazánk első methodologusának,¹ a materialismus kérelmlhetetlen ellenségének, szellemi fejlődésében igen termékeny időszakot jelölnek, mert a 60-as évek bő termékenységének ez időben vetette el magvait. A mint 1837-ben elfoglalta tanári székét, első gondja volt jó tankönyvek készítése. Fölfelé haladva logikájával ez irányú működését mintegy betetőzi, megkoszorúzza. Irt lélektant is, melyet az unitáriusok kolozsvári collegiumában kéziratban hosszú éveken át használtak. Ez, a mennyire ítélhetünk, nem eléggé kidolgozott s a módszernek Brassainál megszokott következetességén kívül nagyobb önállóságot nem mutat.

Az akadémia Brassai logikáját, mint az 1853—58-ig megjelent philosophiai munkák legjobbikát, 1858-ban a Marczibányi-jutalommal koszorúzta meg. A hivatalos jelentés Toldy Ferencz „titoknok“ tollából így szól: „Szerzője mellőzve ugyan sokat, a mik eddig a különböző álláspontokról felfogott és rendszerezett logikának mozzanatai közé soroztattak, mindamellett, mivel nálunk még eddig kelleg nem méltányolt álláspontot érvényesít, mivel ezen állásponthoz a tartalom valamennyi oldalán keresztül híu marad, mivel a nyelv és gondolás közti viszonyoknak kelleg világosságban előadására sikeres gondot fordít, mivel *irodalmunkban hézagot pótol*: e munka kitünő figyelemre méltónak tünik föl.“²

Ime, a hivatalos bírálat „hézagpótló“-nak jelzi e könyvet, mely nálunk még eddig kelleg nem méltányolt álláspontot foglal el és ezt következetesen keresztül is viszi s a nyelvtani és logikai kategoriáknak egymáshoz való viszonyát kelleg világításba helyezi. Olyan nyomai ezek az eredetiségnek, melyek különösen nálunk a legnagyobb elismerésre tarthatnak számot. Tanuságosak azok a hangok, melyekkel a sajtó e könyvet fogadta. A Pesti Napló névtelen ismertetője az első rész olvasása után ezeket írja: ³ „A logikát sajtó szempontból tekinti, nem mint a gondolkodás, hanem mint a szó- és írásbeli előadás szabályainak tudományát. Mivel a szónak rendeltetése gondolataink helyes és pontos kifejezése, kétséget nem szenved, mikép a logikát ezen szempontból is tehetjük vizsgálatunk

¹ M. Paed. Szemle. 1887. 161—165. 1.

² Melléklet a m. t. társaság Évkönyvei IX. kötetéhez 71. 1.

³ 1857. 258. sz.

tárgyául, s örvendeni fogunk, ha az előadó utóbbi felolvasásai következtében *e tudomány terének eddig tekintetbe nem vett tájaira* is világosságot terjesztend“. A *Szépirodalmi Közlöny*¹ sokkal nagyobb jó akarattal, mint alapos értesüléssel „igen szellemdús értekezés“-nek mondja, más helyt „jeles előadásnak, melyben — a mi ritkaság — sokoldalú alapos tudomány szikrázó élez és szellemmel párosul“. Az *Új Magyar Múzeum*-ban² a jan. 18. felolvasott részről ezt olvassuk: „E régi tudomány eredményeinek éles szabatosságú, folyton a gondolkodó lélek tapasztalati tüneményeire vonatkoztató szellemes előadásával igen gerjesztőleg és kielégítőleg is hatott... *Nem ismerünk eddig ily nyomós dolgot az irodalmunkban e tárgyról.*“ Ugyanott³ a márcz. 15. felolvasásról: fejtegetései „az előadó erős logikája daczára per errorem loci látszanak ide tévedteknek: nem lévén eléggé újak (?), hogy akadémiái közönségnek mutattassanak be. Óhajtjuk azonban, hogy megjelenjenek; a kézen forgó gondolkodástani munkák közt a Brassai úré *megkülönböztetett helyet fog elfoglalni*“. Ebben a különben jóakarató pár sorban, hogy mennyi a tévedés, azt már a hivatalos bíráló is mutatja. Halljuk még Szilágyi Sándor ítéletét:⁴ „A forradalom után leszorítva az iskolákról, e tér is (t. i. a bölesészeti) parlagon kezdett maradni s csak egy munkát mutathatunk fel: a Brassai logikáját, mely főként azért is, *mert új elveknek igyekszik érvényt szerezni*, továbbá azon világos s könnyen érthetőségeért, mely a philosophiai munkáknak nemesak főkelléke, de a hegelismus elterjedése után főérdeme is, ez irodalmi ág kiválóbb termékei közé sorozható“. Ime, a korabeli sajtó ítélete egy néhány szemelvényben.

Ismerkedjünk meg már magának a logikának tartalmával. Előbb azonban halljunk magától Brassaitól egy igen tanúságos feleletet arra, hogy miért írt ő épen logikát, mikor ebben nem vagyunk épen szegények. „Elsőben általában azért, — úgymond Brassai⁵ — mivel tapasztaltam, hogy sehol a logikát annyian s oly sűrűn nem emlegetik, mint épen nálunk s még sem lehet mondani, hogy épen oly sűrűn és sokan ismernék is alaposan. Másodszor azért adtam magam a logika fejtegetésére, mivel azt hiszem, a mit Sokrates,

¹ 1858. 7. sz. 792. l. és márcz. 21. sz. 1175. l.

² 1858. I. 111. l.

³ 298. l.

⁴ Az erdélyi magyar irodalom. Új Magyar Múz. 1860 I.

⁵ Egressy Gábor XXXIII. Rebusa. Pesti Napló. 1858. 32—35. sz.

hogy — nem az égtől, hanem az iskolából — át lehet azt vinni a lakházakba : egyenesen kimondva, gyakorlatibbá tenni, mint az eddigi előadásaiiban szokott lenni azon igen hasznos tudomány. Harmadszor és utoljára szükségesnek láttam én a logika tüzetes fejtegetését, mivel ezéjára nézve nekem egy kissé más nézetem van, mint az illető nagy közönségnek. Azt a fátyolozott eszmét, mintha a logika a gondolkodás szabályozója lenne, merőben elhagyandónak vélem. Én az egymás értése eszközlésében keresem ama fontos tudomány ezéját és így nem a gondolkodás, hanem a gondolatok s eszmékbeli közlekedés szabályozásában“.

A lélektani alapon fejtegetett logika a lelki élet egyszerűbb jelenségein kezdve fokozatosan megy öt fejezeten át az összetettebbekhez : a képzetekről, fogalmakról, ítéletekről a megbizonyításra és logikai igazságra. Ezzel adtuk belső tervét e könyvnek. Nem azzal kezd, mint elődei, hogy lefelől adják a logika fogalmának meghatározását ; egy még teljesen ismeretlen tudományét, melyet a tanuló csak akkor érthet, mikor végig áttanulta a könyvet. Mindjárt elején ezzel kezdeni, módszerbe ütköző természetellenesség. De a ezélt kitűzni igenis lehet. E szerint már „a logika ezéjja az emberek közt egymás értésének eszközlése“. Mivel pedig az emberek főképp beszéd által közlekednek egymással, a logika a beszédet kell hogy értelmessé tegye. Feladata tehát az, hogy „a beszélőt értelmesen beszélni, a hallót értelmesen hallani, röviden érteni oktassa“. Ez a kiinduló pontja. Mint látni, nagy az eltérés elődei és az ő felfogása között a logika ezéjéről, feladatáról. Ez az ő, bírálóitól és a sajtótól is kiemelt eredeti álláspontja, melyhez könyve egész folyamán következetes marad. Ebből az álláspontból tekintve tárgyalja a logika anyagát, a mely így sokképpen módosított viszonyokba lép. Látni ebből, hogy logikájában lényeges elem, sőt *conditio sine qua non* a szóló és halló dualismusa. A ezé az, hogy ezek egymást az igazságra nézve megértsék. Így a logikai igazság eszméje is csak e dualismuson épülhet fel. Látni való ez álláspontjából az is, hogy nála a nyelvtan és logika szoros és meghatározott viszonyba lépnek. Ezt azonban nem úgy kívánjuk értetni, mintha Brassai felfogása szerint a nyelv logikai kategóriák szerint alakulna. Ezen a mai nyelvtudomány már túl van s rosszul értené Brassait az, ki felfogásából ezt magyarázná ki. Pedig megtörtént ez, mint látni fogjuk. Brassai nem elégszik meg egyes kérdések elméleti fejtegetésével, hanem gyakorlati útmutatásokat ad a szólónak és a hallónak az értés

eszközlésére. Így az I. fejt. 43. §-ában. Így következik a II. fejt. elméleti része (45—125. §.) után a gyakorlati: 126—137. §., a III. fejt. elméleti része után (138—167. §.) a 168—173. §., mint a gyakorlati rész. Az V. fejt. elméleti részét a 221—241, gyakorlati részét a 242—255. §§. teszik.

E felfogásból már természetesen következik, hogy minő helyet foglal el a logika az emberi szellem működései sorában, a tudományok között. Kapocsul szolgál t. i. a két osztály (philosophus és „község“) tudási és vizsgálódási állapota közt: a „logika azon magaslat, melyről a „község“ betekinthet az eszmék dicső országába, mint Mózes a Nebo hegyéről az ígért földre . . . De a logika másfelől az a lajtorja is, melyen Sokrates lehozá az égből a philosophiát s bevívé az embereknek házaiba“ (Log. 164. l.).

Így megállapítván már a logika ezéjét és feladatát s helyét a tudományok között, a következőkben főképz az új és eredeti felfogást tanúsító pontokat emeljük ki, melyekben Brassai elődeitől eltér. S erre ő sokat tart. Maga mondja: „Ha elődeim eljárását mindenben helyeselném, nem volna miért untassam a t. akadémiát ezerszer eleséptnek látszó clemiségekkel“ (83. §.).

Az I. fejt. a képzetekről nem nyújt újat.

Egy bizonyos képzet, másokról megkülönböztetve, *egyén*. Kiválogatott és egybefoglalt közös képzetek csoportja a *fogalom*. Az egymáshoz hasonlító egyének (= képzetek) összesége, melyeknek fejtegetéséből kerekedett a fogalom, a *fogalom köre*, tehát a fogalom köre általában végtelen s határai nemlegesek. De abban az esetben, midőn a fogalom csak *egy* képzetből áll, a fogalom köre tökéletesen és igenlegesen határozott. A fogalmak között felállított e különbség által megoldhatjuk az entisták és non-entisták által vitatott kérdést, hogy t. i. van-e a fogalmaknak külön és magában álló léte? A non-entista tagadja, hogy pl. az equus genus magában és önállólag létezik, az entista igenli. A fentebbi megkülönböztetés után már úgy egyeztet Brassai, hogy az egyszerű fogalmaknak van valódi létük; ellenben a végtelen körű fogalmak léte csak alanyi, csak a *reflexioban* van. De nem csak létük, hanem körük is alanyi a szerkesztett fogalmaknak és nincs két olyan egyén, kiknek azon egyenévű fogalomról köreik egyenlők volnának. Milyen más fogalomköre van pl. az állatról egy Milne Edwardsnak vagy Owennek, mint annak, ki csak néhány állatot ismer. Teljes és tökélyes fogalomköre egyedül csak a mindentudónak van. Az inductio útján nyert fogal-

mak többé-kevésbé mindig hiányosak. Sokszor az összehasonlítható egyének kevés volta, máskor meg nagy bőrsége okoz bajt. Nagyobbitjuk fogalmunk körét, ha a magunk tapasztalatait másokéival összevethetjük.

Az összehasonlított tárgyakból s képzetekből kiválogatott s mindnyájokkal közös és azonos képzetek összefogva, a fogalom *tartalmát*, külön-külön pedig a fogalom *jegyeit* teszik. A jegyek száma egyen kezdve akárhány lehet. Minél több van, annál gazdagabb a fogalom. Legszegényebb az egyszerű fogalom, vagy képzet. De a fogalom tartalma igen nagy körénél fogva is lehet szegény. Emélfogva „elhamarkodás“ volna azt állítani, hogy a fogalomköre lényegesen visszaes arányban volna tartalmával.

Most már, hogy a fogalmak felosztását adhassa, megkülönbözteti szoros értelemben e fogalomnak *egyéni* és tág értelemben *fogalmi* körét. E különbséget eddigi logikusoknál hiába keressük. A fogalom egyéni körét teszik azon egyéni képzetek, melyekről van elvonva a fogalom. Egy ily képzetesoportot osztályokra osztva, mindenik osztályt egy fogalom képviseli s e fogalmak összege adja ama főfogalom *fogalmi körét*.

Ezek után már a fogalmak feloszthatók a fogalmi kör, az egyéni kör, a tartalom s a fogalmak egymáshoz való viszonya szempontjából. A fogalmi kör szempontjából feloszlanak: 1. *Alsóbbakra* és *felsőbbekre* (egymás alá rendelt vagy *fokozatos* fogalmak). 2. *Egymás mellé rendeltekre*. Ezek az egy fokon álló alsóbb fogalmak, melyeknek körei együtt, de egymástól szigorúan megkülönböztetve, teszik s egészítik ki a felsőbb fogalom körét. A fogalmak fokozása különösen a természetrajzi rendszerekben tesz jó szolgálatokat. A fokozatos fogalmak egymásra épített sora a *rendszer*. Bizonyos tárgyra vagy célra vonatkozó rendszerek kapcsolatos és következetes összeállítása, a vezérelvek előadásával s a rendszerek lehozatalos igazolásával kiállítva, a *tudomány*. 3. *Analytikusokra* és *syntheticusokra* (természetes és esinált). Képzetekről fogalmakra s innen felsőbbekre haladva jutunk amazokhoz; adott fogalomhoz jegyeket ragasztva alsóbb fogalmakhoz jutunk szerkesztés útján. Ezek a syntheticus fogalmak. De a hozzáadott jegyeknek előbbiekkel s egymás közt is megférőknek kell lenni (*principium convenientiae*). A fogalmi körnek synthesis által való meghatározása a *felosztás*, a kiválasztott jegyek a *felosztás elve*. 4. *Igenlegesekre* vagy *nemlegesekre*, a szerint, a mint jegyeik pozitívok vagy negatívok. Az egyéni kör szempontjából

megkülönböztetünk 5. *testi* (concret) és *történelmi* (abstract) fogalmakat. Ez a szempont vezet át 6. a *viszonyi* fogalmakhoz (arány, mekkoraság, szülői-gyermeki viszony), melyeknek saját egyéni körei ninesenek, hanem két különböző fogalom egyéni köréit pillanati összehasonlítás végett elkölesönzik, s maga az összehasonlítás teszi tartalmukat. Tartalmukra nézve 7. lehetnek *egyszerűek* és *szekesztettek*.

Két képzet között az *ítélet* szempontjából három lényeges viszony lehet: 1. Egyik egyén a másíknak részképzete; 2. egyik képzet a másíknak, mint fogalomnak, jegye; 3. egyik képzet a másíknak, mint fogalomnak körébe tartozó tag. Ezek sorban az *egyéni*, *jellemi* és *köri* ítéletek. Ez a felosztás Brassainak eredeti sajátja. Más felosztások az ítéletek alánya, mondománya s kifejezésük módja álláspontjáról ismeretesek s lényegest nem mond róluk. A megbizonyításra térve át, azt az ítéletek fennebb közölt felosztása alapján tárgyalja.

A megbizonyítás természetesen vezet át az igazság kérdésre. A *tárgyas* igazság közvetlenül vagy közvetve a tárggyal való meg egyezésben áll. „A *logikai* igazság akkor áll elé, mikor a mondót és hallót megkülönböztetjük, mert csak ezek között lehet értésről szó s az értés lévén szerintünk a logika forgó sarka, logikai igazságnak a megértetett tárgyas igazságot értelmezzük“. A logikai igazság tehát magában foglalja a tárgyias is, az alanyias is, mert „a tárgyasnak alanyivá tételében áll“. A logikai igazság főkép az ítéletekre vonatkozik. „Az ítéletek tárgyasian igazak, ha mondományuk alanyukkal kellő viszonyban áll“; „alanyiasan, ha ezen viszonyt az illető egyén elismeri“. Az elismertetés eszközei az okoskodások különböző módjai. A logikai igazság fokai: 1. *apodiktikus igazság*, 2. *valóság*, 3. *valószínűség* és legalsóbb foka 4. a *lehetőség*. A conclusio és praemissák között az a viszony, hogy „ha igaz a praemissa, apodiktice igaz a conclusio; ha pedig a conclusio nem igaz, apodiktice nem igaz a praemissa“. Ez elv megfordítva így szól: Ha igaz a conclusio, annál fogva igaz-e a praemissa? Vagy ha nem igaz a praemissa, mindig nem igaz-e a conclusio? Itt jó tárgyalás alá a *hypothesis* „praemissák keresése“ ezímen, melyet a logikusok — helytelenül — mellőzni szoktak s ebben Brassai — saját szavai szerint — „előbb van logikus társainál“. „De végeredményben — úgy mond — csak oda esem vissza, a hol ők vesztegelnek, t. i. nem biztatom sem magamat, sem olvasómat azzal, hogy ezen feladat megfjtésének szabatos törvényeit tudnám adni.

Mi több, ezt nem is lehet követelni. Miért? Mert az szintűgy ötlet és találmány, mint egy Olympiai Jupiter, egy Transfiguratio, egy Macbeth tervének megfogalmazása a művész elméjében; sugallat vagy teremtés neme, a melyik inkább tetszik“ (135. l.). Nagy, fontos igazságok praemissáit, — igazi, ellenmondhatlan praemissáit kitalálni, ezekkel rendszereket vagy épen tudományokat alapítani, keveseknek jutott osztályrészül, az ilyeket Kepplernek, Newtonnak, Fresnelnek Gaussnak, Abelnek s több ilyennek hívják s mindnyájokat, mint ama művészeket, lángész ezímmel tiszteli meg hálaájában a tudós világ“.

Az értésnek, a meggyőződésnek, mint a logika ezéljának, akadályai vannak úgy, hogy „a megértetés — a logika — minden szabályainak legtökélyesb használása, legfeddhetlenebb alkalmazása, hozzájárulván még ehhez a hallótól kitelhető készség is, értést vagy épen meggyőződést nem mindég szűl“. Ennek oka pedig a képzetek és érzelmek kedves vagy kedvetlen volta. Amazok kellenél élénkebben, ezek halványabban jelennek meg a felfogó alany előtt. Aztán hozzájárul a képzetek szokatlansága is, melynek eredménye a hitetlenség, bámulás, nevetség; ezek pedig a meggyőződést nem segítik.

(Folyt. köv.)

DR. GÁL KELEMEN.

A tanárok hivatása, kötelességei és a velük szerződő állam, egyház- és a társadalomnak teendői irányukban. ¹

Nincs oly tárgy, melyről többen irtak volna és mely mindemellett inkább megkívánná a megvitatást és meggondolást, mint a tanítás és mindaz, a mi ezzel összeköttetésben van. Az államot, egyházat és a társadalmat a családok képezik. Ezekre nézve életbevágó kérdés, hogy mikép járunk el, midőn az ifjúság neveléséről gondoskodunk, kiknek testi és szellemi gyarapodásától családaink, egyházunk és végeredményében hazánk jövőjének alakulása függ. Ha az ifjúság helyes irányban fejlődését biztosítjuk, ezzel az állam épületének alapját rakjuk le. Lehet két anyai iskolánk, mint a mennyi van, tanerőink száma túlhaladhatja a megkívánható legmagasabb követelményeket, ha a tanítás menete nem olyan, a milyennek annak lennie kell, az költséges, eredménytelen berendezkedés marad. Midőn a tanuló a tanár szeme előtt nem egyéb, mint egy hivatásával összekötött tárgy, melyet tetszése szerint forgathat kezei között, melyhez, mint egy élettelen valamihez beszél, miután az elő van írva, de minden ambitio, minden magasabb eszme hiányában, abból a tanuló, természetesen, semmi szellemi hasznot nem húzhat.

Hogy is lehetne másképp? A tanuló hallja a szavakat, de ha a tanár nem szól a meggyőződés erejével és a jó tanár hivatásának lelkesedésével, mely elragadja, áthatja az azt hallgatót, akkor szava nem verhet gyökeret, a hol kellene, hogy megfogamszék, a tanuló szívében. Beszélt, ugyszólva előadási gyakorlatokat tartott, de az eredmény csekély. Szava elszáll, mint a köd, mint a pára nyom nélkül.

A tanuló szíve fogékony a lelkét megkapó benyomásokra, csak meg kell mivelnünk annak talaját, ép úgy, mint a fiatal csemetéét, ha azt akarjuk, hogy szép fává nőjjen. Elő kell készíteni gonddal a viszonyokat, a helyzetet, mert épp mint a fánál, ha durva röggel fedjük be lenge gyökérszáleit, elpusztul az: nem teljesedik be fiatalágunkhoz fűzött reménységünk sem.

A tanárnak és tanulóknak együtt kell érezni a szellemi munkában a tanítás ideje alatt, de azon kívül is a mindennapi életben. A tanár mutasson mindig jó indulatot a tanuló irányában, tudja és

¹ Gondolatok Gálfi Lőrincz tanár beiktatása alkalmából.